

Лінгвістычныя прыметы афарыстычных адзінак

Іваноў Я.Я.

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова

У артыкуле разглядаюцца ўласцівасці афарызма, якія характарызуюць яго як прадукт маўленча-мысленчай дзейнасці і з'яўляюцца яго ўласна лінгвістычнымі прыметамі.

Мэта даследавання — вызначыць, дыферэнцыяваць і апісаць лінгвістычна рэlevantныя прыметы афарыстычных адзінак.

Матэрыял і метады. *У даследаванні выкарыстаны камбінаваныя дэдуктыўны і індуктыўны метады, сінтэз і аналіз лінгвістычных фактаў (на матэрыяле рознаструктурных моў і форм іх існавання). Матэрыял даследавання складаюць афарыстычныя адзінкі беларускай, рускай, польскай і англійскай моў, атрыманыя ў выніку мэтавай выбаркі з літаратурных тэкстаў, жывой гутарковай мовы, лексікаграфічных крыніц (усяго больш за 12000 адзінак) і адлюстраваныя ў падрыхтаваных аўтарам і апублікаваных слоўніках і слоўнікавых матэрыялах.*

Вынікі і іх абмеркаванне. *Да прымет афарызма, што з'яўляюцца лінгвістычна рэlevantнымі (дыферэнцыююць яго ў якасці спецыфічнага прадукту маўленча-мысленчай дзейнасці), адносяцца звышслоўнасць, аднафразавасць, абагульненасць зместу, намінацыйнасць значэння, дыскурсіўная самастойнасць, ужывальнасць як асобнага тэксту, узнаўляльнасць, устойлівасць і ідыяматычнасць. Прыметы афарыстычных адзінак размяжоўваюцца на аблігаторныя (ўласцівыя ўсім афарызмам) і факультатыўныя (што ўласцівы афарызмам толькі пэўных разнавіднасцей), катэгарыяльныя (што ўласцівы толькі афарызмам) і некатэгарыяльныя (што ўласцівы не толькі афарыстычным, але і іншым звышслоўным адзінкам). Некаторыя прыметы афарызма (звышслоўнасць, узнаўляльнасць, устойлівасць, ідыяматычнасць) супадаюць з прыметамі фразеалагічных адзінак, аднак набываюць у афарыстычных адзінках адметнае выяўленне.*

Заключэнне. *Афарызмы ва ўласна лінгвістычным разуменні — гэта аднафразавыя, намінацыйныя, самастойныя, пераважна звышслоўныя, узнаўляльныя, устойлівыя адзінкі, якім могуць быць ўласцівы ідыяматычнасць і ўжыванне як асобнага тэксту, і якія адрозніваюцца ад усіх іншых звышслоўных адзінак адной катэгарыяльнай прыметай — абагульненасцю зместу (універсальнай абагульненасцю пазамоўнай рэчаіснасці), што характарызуе афарызмы як лінгвістычныя адзінкі, дэтэрмінуе іх дыскурсіўную самастойнасць і намінацыйнасць, маніфестуе асобную катэгарыяльную якасць іх плану зместу — афарыстычнасць.*

Ключавыя словы: *афарызм, уласна лінгвістычная прымета, звышслоўнасць, аднафразавасць, абагульненасць зместу, намінацыйнасць, дыскурсіўная самастойнасць, ужывальнасць як асобнага тэксту, узнаўляльнасць, устойлівасць, ідыяматычнасць.*

(Ученые записки. — 2018. — Том 27. — С. 78–84)

Linguistic Properties of Aphoristic Units

Ivanov E.E.

Mogilev State A.A. Kuleshov University

The article discusses the properties of an aphoristic unit, which characterize it as a product of verbal and cognitive activity and are its own linguistic features.

The purpose of the study is to identify, differentiate and describe the linguistically relevant properties of aphoristic units.

Material and methods. *The combination of deductive and inductive methods, the synthesis and analysis of linguistic facts (based on languages with different structures and forms of their existence) are used in the study. The research material consists of the aphoristic units of the Belarusian, Russian, Polish and English languages, obtained from the target sample from literary texts, spoken language, lexicographical sources (more than 12,000 units) and reflected in the author's dictionaries.*

Findings and their discussion. *The properties of an aphoristic unit that are linguistically relevant (they differentiate it as a specific product of verbal and cognitive activity) include larger than the word, one phrase structure, generalization of the content, nominative character of meaning, discursive independence, separate text usage, reproducibility, stability and idiomaticity. The properties of aphoristic units are distinguished as obligatory (typical for all aphorism) and optional (typical for aphorisms of only certain species), categorical (typical for aphorisms only) and non-categorical (typical for not only aphorisms, but also other larger than the word). Some properties of the aphorism (larger than the word, reproducibility, stability, idiomaticity) coincide with properties of phraseological units, however, they acquire some special expression in aphoristic units.*

Conclusion. As the linguistic notion, the aphoristic unit is one phrase structure, nominative, independent, larger than the word, reproducible, stable units that may have idiomatic character and the separate text usage, they differ from all other larger than the word units by one categorical feature — generalization of the content. The enumerated properties characterize the aphoristic unit as the linguistic units, determines its discursive independence and nominative character. It also represents a separate categorical quality of their content — aphoristic character.

Key words: aphoristic unit, proper linguistic property, larger than the word, one phrase structure, generalization of the content, nominative character of meaning discursive independence, separate text usage, reproducibility, stability, idiomaticity.

(Scientific notes. — 2018. — Vol. 27. — P. 78–84)

У сучасным мовазнаўстве афарызмы шырока вывучаюцца як аб'ект лінгвістыкі тэксту, стылістыкі, фразеалогіі, парэміялогіі, лінгвакраіназнаўства і г.д., пачалі стварацца і комплексныя лінгвістычныя апісанні афарызма як фразавыя тэксты на матэрыяле рускай мовы [1], украінскай мовы [2], а таксама як маўленчай і моўнай адзінкі на матэрыяле беларускай мовы [3], рускай, польскай, англійскай і іншых моў [4–6]. Разам з тым агульнапрынятага вызначэння афарызма ў мовазнаўстве пакуль не сфарміравалася. Пры вызначэнні афарызма як лінгвістычнай адзінкі шырока выкарыстоўваюцца паняцці “лаканічны”, “арыгінальны”, “глыбокі”, “дасканалы”, “яскравы”, “трапны” і да т.п., якія не з'яўляюцца лінгвістычна рэlevantнымі [3, с. 28]. Вызначэнне афарызма як мовазнаўчага аб'екта і фарміраванне ўласна лінгвістычнага паняцця афарызма немагчыма без акрэслення тых прымет, якія характарызуюць яго як прадукт маўленча-мысленчай дзейнасці, г.зн. з'яўляюцца па сваёй прыродзе ўласна лінгвістычнымі.

Мэта даследавання — вызначыць, дыферэнцыяваць і апісаць лінгвістычна рэlevantныя прыметы афарыстычных адзінак.

Матэрыялы і метады. Фактычны матэрыял даследавання складаюць афарыстычныя адзінкі беларускай, рускай, польскай і англійскай моў, атрыманыя ў выніку мэтавай выбаркі з літаратурных тэкстаў, жывой гутарковай мовы, лексікаграфічных крыніц (усяго больш за 12000 адзінак) і адлюстраваныя ў падрыхтаваных аўтарам і апублікаваных слоўніках [7–9], слоўнікавых матэрыялах [10; 11].

Метадалагічнай асновай вызначэння і апісання лінгвістычна рэlevantных прымет афарыстычных адзінак з'яўляецца разуменне афарызма, па-першае, як асобнай катэгорыі лінгвістычных адзінак, па другое, як складанага аб'екта, што на падставе ўласцівых яму розных прымет можа ўтвараць больш аднаго мноства з іншымі блізкімі яму па сваіх структурных і функцыянальных уласцівасцях аб'ектамі (прыказкамі, крылатымі выразамі, літаратурнымі выслоўямі, спантанымі выказваннямі ў гутарковай мове, тэкстамі масавай камунікацыі і інш.). Пры вызначэнні і апісанні прымет афарызма як асобнай катэгорыі лінгвістычных

адзінак выкарыстаны камбінаваныя дэдуктыўны і індуктыўны метады, сінтэз і аналіз лінгвістычных фактаў (на матэрыяле розных моў і форм іх існавання) [3, с. 7].

Вынікі і іх абмеркаванне. Наяўнасць аўтара (аўтарства), што ўласціва многім афарыстычным адзінкам (у першую чаргу афарызмам як мастацкім і публіцыстычным творам), нельга кваліфікаваць як значную для ўласна лінгвістычнага апісання афарыстычных адзінак прымету, паколькі яна, па-першае, нерэlevantная ў адносінах да зместу і формы афарызмаў (сувязь паміж імі і веданнем аўтара пэўнага афарызма з'яўляецца асацыяцыйнай і абумоўлена экстралінгвістычнымі фактарамі), а па-другое, мае яскрава функцыянальную прыроду (узнаўленне асацыяцыйнай сувязі паміж афарызмам і яго аўтарам не з'яўляецца рэгулярным у свядомасці носьбітаў мовы, залежыць ад характару ўжывання ў маўленні кожнай афарыстычнай адзінкі, якая можа адначасова ў адных выпадках узнаўляцца як аўтарская, а ў іншых як пазбаўленая аўтарства).

Лінгвістычна рэlevantнымі прыметамі афарызма, якія характарызуюць яго як прадукт маўленча-мысленчай дзейнасці, з'яўляюцца, на наш погляд, звышслоўнасць, аднафразавасць, абагульненасць зместу, намінацыйнасць значэння, дыскурсіўную самастойнасць, ужывальнасць як асобнага тэксту, узнаўляльнасць, устойлівасць і ідыяматычнасць. Амаль усе яны набываюць адметнасць у дачыненні да афарыстычных адзінак і патрабуюць спецыяльнага тлумачэння.

Так, звышслоўнасць з'яўляецца адной з самых відавочных прымет афарызма, які складаецца і ўтвараецца са слоў і таму натуральна ўспрымаецца як адзінка, большая па памерах, чым слова. Аднак звышслоўнасць як адна з уласцівасцей афарыстычных адзінак прызначана рэпрэзентаваць не толькі (і не столькі) колькасць лексічных кампанентаў у складзе афарызма, а найперш яго большыя (больш вялікія па аб'ёму), чым у слова, лінейныя і зместавыя параметры. Будучы сказам, афарызм можа складацца і з аднаго слова (у тым ліку ў яго аналітычных і адмоўных формах), напр.: *Вучыцеся!* (як парада моладзі); руск. *Бди!* (*К. Прутков*); *Козырай!* (*К. Прутков*); *Терпение!* (у значэнні ‘Будзь цярдлівым’);

Наладзіцца; Обойдеться; Образуется (побытавыя меркаванні); польск. *Nie zabijaj; Nie kradnij* (біблейскія заповедзі); *Nie zalamuj się* (побытавае меркаванне); англ. *Watch. Pray. Work* (надпіс на гадзінніку ‘Будзь пільны. Малісь. Працуй’) і да т.п. Аднаслоўнымі могуць быць і скарочаныя формы ўстойлівых афарыстычных адзінак, напр.: *Бывае...* (*Усё ў жыцці бывае*); *Перамелеца...* (*Перамелеца – мука будзе*); руск. *Не откладывай!* (*Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня*); польск. *Pracuj!* (*Pracuj, nie-boże, a bóg ci dopomoże*); англ. *Deeds!* (*Deeds, not words*) і да т.п. Аднаслоўныя па колькасці лексічных кампанентаў афарызмы з’яўляюцца звышслоўнымі паводле свайго граматычнага і семантычнага аб’ёму.

Аднафразавасць як уласцівасць афарыстычных адзінак абмяжоўвае іх максімальны лінейны аб’ём і ў гэтым сэнсе проціпастаўлена звышслоўнасці афарызма, якая рэпрэзентуе яго мінімальныя структурныя параметры. Фразавы характар плану выяўлення афарыстычных адзінак абумоўлены іх сэнсавай закончанасцю і ўласцівай ім сінтаксічнай структурай сказа. Абмежаванне граматычнага афармлення афарызма адным сказам тлумачыцца тым, што ўсе ўстойлівыя ў маўленні афарыстычныя адзінкі (і парэмічныя, і крылатыя), а таксама пераважная колькасць свабодных афарыстычных адзінак маюць сінтаксічную форму аднаго простага або складанага сказа. Трэба заўважыць, што літаратурна-мастацкія і публіцыстычныя афарызмы нярэдка наўмысна ўжываюцца ў сегментаванай форме – у выглядзе двух ці больш сказаў, што складаюць зместава непарыўнае паведамленне, сэнсавая еднасць якога (узаемазалежнасць сегментаваных частак) маркіравана рознымі фармальнымі сродкамі (парнымі злучнікамі ці злучальнымі словамі, прыслоўнымі сувязямі, лексічнымі паўторамі, элінісам і інш.), напр.: *Першыя дзеці ёсць адзнака маладосці жанчыны. Апошнія дзіця ёсць адзнака сталасці перад старасцю.* (*К. Чорны*); польск. *Otyli żyją krócej. Ale jedzą dłużej.* (*S.J. Lec*); *Zło jak ciemność. Trwa wiecznie. A dobro to rozblysk, to nie-trwale zwycięstwo nad ciemnością.* (*T. Konwicki*) і да т.п. Аднафразавасць сегментаваных афарызмаў пацвярджаецца магчымасцю іх аднаўлення ў нейтральных умовах у форме аднаго сказа без страты першапачатковага сэнсу як паведамлення цалкам, такі і яго асобных (адпаведных сегментаваным) частак. Таксама даволі часта афарызмы ўжываюцца ў маўленні ў зместава непарыўным спалучэнні з неафарыстычнымі фразамі і ўтвараюць разам з імі або адметныя жанравыя разнавіднасці малых тэкставых форм (апафегмы, хрыі, велярызмы, фрашкі і г.д.), або стандартна структураваныя ў межах розных стыляў і жанраў тэксты, дзе афарызм займае

пазіцыю загалова ці асноўнага кампанента іх унутранай структуры (байкі, прытчы, анекдоты, эпіграмы і г.д.). У гэтым выпадку паўстае праблема размежавання афарызма і іншых малых тэкставых форм.

Абагульненасць зместу як прымета афарызмаў проціпастаўляе іх усім іншым звышслоўным адзінкам, у якіх рэчаіснасць адлюстроўваецца канкрэтна і/або адзінкава. Абагульненасць зместу афарыстычных адзінак мае не функцыянальны, а субстанцыянальны характар (не выяўляецца ў кантэксце іх ужывання, а існуе незалежна ад яго), таму да афарызмаў трэба адносіць толькі тыя звышслоўныя адзінкі, што маюць семантычна-сінтаксічную структуру т.зв. “абстрактнага сказа” (руск. *абстрактное предложение*, англ. *universal analytical proposition*, ням. *abstracter Satz*) – такога “сказа, які змяшчае ўсеагульныя ці пазачасавыя сцвярджэнні” [12, с. 30], напр.: *Смерць нікога не абходзіць; Хваробы лечаць і атрутамі* (*М. Багдановіч*); руск. *Краткость – сестра таланта* (*А.П. Чехов*); *Ум хорошо, а счастье лучше*; польск. *Człowiek nie jest stworzony na lzy i uśmiechy, ale dla dobra bliźnich swoich* (*A. Mickiewicz*); *Każdy początek jest trudny*; англ. *Art is long, life is short; Time is money* (*B. Franklin*) і да т.п. Абагульненасць у афарызма мае не факталагічны (рэгіструючы) характар як у іншых абагульненых выказваннях, а ўніверсальны (усеагульны) характар, прызначана не для адлюстравання агульных мностваў сувязей паміж агульнымі мноствамі аб’ектаў (*Усім гэтым X заўсёды ўласцівы ўсе гэтыя Y* або *Усе гэтыя X заўсёды робяць усе гэтыя дзеянні Y* і да т. п.), а для намінацыі пазачасавых і нелакалізаваных сувязей паміж адразу цэлымі класамі неадзінкавых аб’ектаў (*Усім X класа X заўсёды ўласцівы ўсе Y класа Y* або *Усе X класа X заўсёды робяць усе дзеянні Y класа Y* і да т. п.). Пры ўніверсальным (усеагульным) абагульненні рэчаіснасці ў выказванні паведамляецца пра аб’екты, іх уласцівасці ці сувязі паміж імі ў выглядзе іх не як мноства, а як класа. У такім выпадку паведамляецца толькі пра неадзінкавыя аб’екты, колькасць якіх з’яўляецца неабмежаванай і ў нейтральнай пазіцыі выказвання (па-за кантэкстам) не можа быць дакладна вядомай ні пры якіх абставінах (кагнітыўна нерэлевантная для носбітаў мовы), нават калі іх аб’ём дыферэнцыяваны. Фармальным паказчыкам аднясення пэўнага абагульненага па зместу выказвання да катэгорыі афарыстычных адзінак з’яўляецца, па-першае, магчымасць яго ўжывання ў маўленні ў дачыненні да цэлых класаў тых аб’ектаў, аб якіх у ім паведамляецца, а па-другое, немагчымасць яго ўжывання ў дачыненні толькі да пэўнага мноства аб’ектаў або да пэўнага канкрэтнага (адзінкавага) аб’екта (без

супярэчнасці здароваму сэнсу або жыццёваму вопыту носьбітаў мовы). Напр.: *Дзеткі падраслі – хатку растраслі* (не можа ўжывацца ў дачыненні да ўсяго класа *дзеткі*, а толькі да *дзетак* пэўных, вядомых суразмоўцам бацькоў, чыю *хатку растраслі*; гэты нельга блытаць з прыказкай *Дзеткі падрастуць – хатку растрасуць*, якая мае абагульнена-ўніверсальны змест ‘Вялікія дзеці вымагаюць ад бацькоў вялікіх выдаткаў’); руск. *Педагоги обязаны быть терпеливыми* (не можа ўжывацца ў дачыненні толькі да пэўнай групы педагогаў без дыскурсіўных канкрэтызатараў – *нашей школы* і г.д.); *Птичку жалко!* (не можа ўжывацца ў дачыненні да ўсяго класа *птички*, якіх *жалко*, што адлюстравана ў аўтарскім кантэксте, дзе кінагерой шкадуе па канкрэтнай *птичке* з застольнага тоста, якая вырашыла паляцець на Сонца і спаліла сабе крылы); польск. *Głupia rozmowa niewarta słowa* (не можа ўжывацца ў дачыненні толькі да дадзенай *rozmowy* без канкрэтнага ўказання на яе – *Ta, Twoja* і г.д.); англ. *Art is long* (нельга выкарыстаць у маўленні толькі ў дачыненні да жыцця пэўнай асобы без дыскурсіўных канкрэтызатараў – *He, She, Their* і г.д.).

Намінацыйнасць афарызмаў абумоўлена тым, што яны прызначаны не перадаваць нейкую актуальную інфармацыю ў яе адносінах да рэчаіснасці, а адлюстроўваць усеагульныя і пазачасавыя сцвярджэнні, у якіх паведамляецца пра ўніверсальныя сувязі паміж цэлымі класамі аб’ектаў, – г.зн. адлюстроўваць заканамернасці сувязей паміж не адзінкавымі аб’ектамі, аб’яднанымі ў цэлыя класы. Заканамернасці такога кшталту можна вызначыць як універсальныя. Яны як факты рэчаіснасці спараджаюцца і існуюць толькі ў свядомасці чалавека ў выніку пазнавальнай і кагнітыўнай дзейнасці шляхам назірання за аб’ектыўна існуючымі (або наўмысна створанымі) істотнымі, неабходнымі і рэгулярнымі сувязямі паміж аб’ектамі. Колькасць універсальных заканамернасцей абмежаваная іх наяўнасцю як фрагментаў калектыўнай ці індывідуальнай карціны свету (або рэальнага, або выдуманнага). Афарызмы спараджаюцца і ўжываюцца як маўленчыя і моўныя адзінкі для вычленення і адлюстравання ўніверсальных заканамернасцей. У гэтым сэнсе кожны афарызм суадносіцца ў свядомасці носьбітаў мовы з той універсальнай заканамернасцю, якую ён адлюстроўвае ў маўленні. Такія суадносіны з’яўляюцца ізаморфнымі суадносінам у свядомасці носьбітаў мовы слоў і тых фрагментаў свету, якія словы абазначаюць у маўленні (і тыя, і другія суадносіны маюць намінацыйны характар). Менавіта таму афарызмы ў нейтральнай пазіцыі (па-за кантэкстам) з’яўляюцца адзінкамі намінацыі, а не камунікацыі, а ў маўленні ўжываюцца адначасова як у камунікацыўнай, так і ў намінацыйнай функцыі. Намінацыйная

прырода афарызмаў фармальна выяўляецца ў магчымасці іх стварэння і ўжывання як цалкам аўтаномных тэкстаў (па-за камунікацыўным акт), а таксама іх выкарыстання ў маўленні як дыскурсіўна незалежных адзінак (у такой сэнсава і структурна аўтаномнай пазіцыі, калі выдаленне афарызма з кантэксту ніяк не змяняе ні сэнсу, ні пабудовы паведамлення). Напр.: *Дзядзька Іван адхінуўся і задумаўся. Потым загаварыў: – Вялікі ты стаў, Алёша. Прывыклі мы да цябе... Бацьку ўспамінаеш? – Успамінаю, – ціха адказаў Алёшка. – Правільна. Бацькоў не выбіраюць. Бацька ёсць бацька. На ўсё жыццё... (А. Варановіч); руск. *А тебе, мой друг, не следовало не в свое дело вмешиваться. В чужой монастырь со своим уставом не ходят. Девчонка провинилась, и я ее наказала. Она моя, и я что хочу, то с ней и делаю. (М.Е. Салтыков-Щедрин).**

Дыскурсіўная самастойнасць афарызмаў абумоўлена іх змэставай аўтаномнасцю (не патрабуюць для свайго разумення маўленчага кантэксту), функцыянальнай незамацаванасцю (могуць ужывацца структурна і сэнсава незалежна ад іншых фраз у маўленні) і дыскурсіўнай адасобленасцю (могуць ужывацца без сэнсавых і структурных відазмяненняў, у нейтральнай пазіцыі). Усе названыя фактары дыскурсіўнай самастойнасці афарызмаў знаходзяцца ў адносінах паслядоўнай дэтэрмінацыі: змэставая аўтаномнасць абумоўлівае функцыянальную незамацаванасць, з якой вынікае дыскурсіўная адасобленасць афарызмаў. У сваю чаргу, дыскурсіўная адасобленасць спрыяе функцыянальнай незамацаванасці, а таксама адасабленню зместу афарызма ад кантэксту, магчымасці вылучэння афарызма з маўлення як змэстава аўтаномнай адзінкі. Трэба адзначыць, што ў некаторых выпадках афарызмы ўжываюцца ў маўленні ў адметным сэнсе – немагчымым для адэкватнага разумення або ўвогуле незразумелым па-за кантэкстам. Наяўнасць кантэкстуальна абумоўленага сэнсу перашкаджае вылучэнню афарызма з аўтарскага тэксту без пэўных сэнсавых змяненняў, аднак не пазбаўляе афарызм змэставай аўтаномнасці (ні ў аўтарскім тэксте, ні адасоблена ад яго). Напр.: *І стала ясна з той размовы, Якія цяжкія умовы – Няхай іх людзі лепш не знаюць – Прадаць зямельку прымушаюць. [Фядос Хадыка:] – Пакрыўдзіў бог мяне сынамі, Ядзяць іх мухі з камарамі! Няма сыноў – няма падмогі, А сам я стаў слабы на ногі, Бракуе сілы мне, браточкі! Няма, мінуліся гадочкі, Калі зямлю вярнуў Хадыка Не горш вала таго ці быка. (Я. Колас).* Вылучаны з аўтарскага тэксту афарызм *Няма сыноў – няма падмогі* можа разумецца не толькі ў сэнсе адсутнасці ў бацькоў сярод іх дзяцей сыноў, але і ў сэнсе адсутнасці пражывання сыноў разам ці побач з бацькамі.

Ужывальнасць як асобнага тэксту (тэкставасць) варта кваліфікаваць найперш як здольнасць афарызма стварацца і існаваць у выглядзе тэксту. З гэтай здольнасці афарызма вынікаюць яшчэ дзве яго ўласцівасці, па-першае, ужывацца як тэкст у тэксце ў форме структурна і сэнсава аўтаномнай рэплікі (або цытаты), а па-другое, вылучацца з тэксту ў форме асобнага тэксту. Тэкставасць як прымета афарызмаў маніфестуе іх уласцівасць ужывацца ў нейтральнай пазіцыі, якую можна размежаваць на абсалютна нейтральную (незалежную ад маўлення цалкам) і на адносна нейтральную (зместава і структурна незалежную ў маўленні). У адпаведнасці з гэтым тэкставасць як прымета афарызма мае дзве ступені праяўлення – абсалютную і адносную. Стварэнне і існаванне ў выглядзе асобнага тэксту (абсалютнае праяўленне прыметы тэкставасці) з’яўляюцца найбольш раннімі вядомымі формамі функцыянавання афарызма ў пісьмовым маўленні. Так, адзін з першых прававых помнікаў “Кодэкс Хамураці” ў Старажытным Вавілоне (збор законаў, высечаны каля 1750 да н. э. на каменным слупе) складаўся з 282 кароткіх абагульненых выслоўяў. Найвышэйшы росквіт афарызм як асобны тэкст набыў у еўрапейскай публіцыстычнай і мастацкай літаратуры XVII–XIX ст. Вылучацца з маўлення ў форме асобнага тэксту (адноснае праяўленне прыметы тэкставасці) можа любы афарызм – і той, што спараджаецца, і той, што рэгулярна ўзнаўляецца ў маўленні; і дыскурсіўна адасоблены, і структурна і сэнсава мадыфікаваны ў кантэксце; і зместава аўтаномны, і з кантэкстуальна абумоўленым сэнсам. Дзякуючы гэтаму складаюцца зборнікі літаратурных афарызмаў: прыказак, дзе і маўленчыя, і моўныя адзінкі штучна зафіксаваны ў выглядзе асобных тэкстаў. Першым вядомым зборнікам афарызмаў з’яўляецца “*Menandri sententiae*” – кампіляцыя вершаваных выслоўяў, выбраных Менандраў (каля 343 – каля 291 да н. э.) з твораў старажытнагрэчаскіх драматургаў V–IV стст. да н.э. (зборнік карыстаўся вялікай папулярнасцю ў антычным свеце і сярэднявечнай Еўропе, быў перакладзены і на стараславянскую мову). Пры вылучэнні з маўлення ў выглядзе асобнага тэксту ўстойлівых ці сэнсава кантэкстуальна абумоўленых афарызмаў іх сэнс можа істотна адрознівацца ад пачатковага. Гэта не супярэчыць як самой магчымасці, так і рэпрэзентатыўнасці такога вылучэння, паколькі змяненні сэнсу заўважны, але не ўплываюць на прамы змест вылучаных з кантэксту афарызмаў, які застаецца нязменным. Напр.: руск. *Как сердцу высказать себя? / Другому как понять тебя? / Поймет ли он, чем ты живешь? / Мысль изреченная есть ложь.* (Ф.И. Тютчев). Вылучаны з кантэксту афарызм *Мысль изреченная есть ложь* захоўвае свой агульны змест, але супярэчыць здароваму

сэнсу, што нейтралізуецца ў тэксце-крыніцы, дзе паведамляецца пра немагчымасць выказаць словамі багаты свет пачуццяў і думак асобы.

Узнаўляльнасць як прымета афарызма абумоўлена яго функцыянальнай прыродай паўтарацца ў маўленні з рознай ступенню рэгулярнасці ад разовага да масавага ўжывання. Кожны афарызм ствараецца для таго, каб пасля быць паўтораным або ў той жа ці блізкай маўленчай сітуацыі ў аналагічнай ці іншай функцыі, або як тэкставая крыніца ведаў аб рэчаіснасці, светапогляду свайго аўтара (калі ёсць), духоўнай культуры таго моўнага асяроддзя, у якім ён быў створаны ці ўжываецца. Менавіта гэта ўласцівасць афарызма (стварацца, каб паўтарацца) маніфестуе яго камунікатыўную функцыю, якая актуалізуецца разам з яго намінацыйнай функцыяй (азначаць такія фрагменты рэчаіснасці, як заканамернасці сувязей паміж не адзінкавымі аб’ектамі, аб’яднанымі ў цэлыя класы).

Устойлівасць афарызма мэтазгодна кваліфікаваць як захаванне (пры ўзнаўленні ў маўленні з адным і тым жа зместам) у нязменным выглядзе яго лексічнай арганізацыі і сінтаксічнай структуры. Устойлівасць афарызмаў з’яўляецца непасрэдным вынікам не столькі іх узнаўляльнасці (у тым ліку і ў дачыненні да крылатых і прыказкавых адзінак), колькі ўнікальнасці выбару і камбінацыі лексічных кампанентаў афарызма ў адлюстраванні адпаведнай заканамернасці рэчаіснасці. Так, адна і тая ж заканамернасць рэчаіснасці ў кожным новым выпадку свайго вербальнага выражэння ў форме афарызма адлюстроўваецца кожны раз іншым чынам (найперш праз іншую лексічную арганізацыю фразы). Лексічныя кампаненты і спосабы іх камбінацыі могуць паўтарацца ў розных афарызмах, што адлюстроўваюць адну і тую ж заканамернасць рэчаіснасці, аднак ніколі цалкам не супадаюць (вельмі мала шанцаў на тое, каб адна заканамернасць рэчаіснасці спантанна спараджалася ў маўленні ўсякі раз у цалкам аднолькавай лексічна-граматычнай форме). Напр.: *Век жыць – не мех сшыць; Век звекаваць – не пальцам паківаць; Век звекаваць – усяго павідаць (пазнаць); Век перажыць – не поле перайціць; Век пражыць – не кашулю пашыць; Век (Год) пражыць – не лукошка сшыць; Век пражыць – не мора пераплыць; Жыццё пражываць – не канфетку з’есці; Жыццё пражыць – не песеньку спець; Жытку пражыць – не поле перайсці і г.д.* (прыказкі, што адлюстроўваюць заканамернасць ‘Жыццё пражыць не атрымліваецца лёгка’). Або: англ. *Don't cut off your nose to spite your face; Don't cut the bough you are standing on; Don't make a rod for your own back* і г.д. (прыказкі, у якіх адлюстравана заканамернасць ‘Не рабі / Не трэба рабіць нічога такога, што можа пашкодзіць табе самому’) і да т.п.

Ідыяматычнасць у дачыненні да афарызмаў можна разумець у самым агульным выглядзе як катэгарыяльную ўласцівасць звышслоўных адзінак, што дэтэрмінуецца трыма фактарамі і складаецца (паводле А.М. Баранова і Д.А. Дабравольскага) з трох адпаведных субкатэгорый: пераінтэрпрэтацыі, непразрыстасці, ускладнення спосабу ўказання на дэнатат. Усе названыя фактары ідыяматычнасці, на наш погляд, засноўваюцца на асіметрыі плану выяўлення і плану зместу моўнага знака, толькі ўтвараючы яе рознымі спосабамі, таму ідыяматычнай з'яўляецца любая звышслоўная адзінка, змест якой не вынікае (для носьбітаў мовы) з сумы значэнняў яе лексічных кампанентаў. Ідыяматычнымі могуць быць афарыстычныя адзінкі як паводле свайго агульнага зместу, так і паводле зместу сваіх асобных структурных частак; як тыя, што ўзнаўляюцца (рэгулярна або разова), так і тыя, што ствараюцца ў маўленні; як з прычыны ўзуальнага, так і аказіянальнага зруху іх значэння (агульнага і пэўнай структурнай часткі) адносна формы яго выражэння.

Усе прыметы афарыстычных адзінак можна размежаваць на аблігаторныя (што ўласцівы ўсім афарызмам) і факультатыўныя (што ўласцівы афарызмам толькі пэўных разнавіднасцей [5, с. 82]), катэгарыяльныя (што ўласцівы толькі афарызмам) і некатэгарыяльныя (што ўласцівы не толькі афарыстычным, але і іншым звышслоўным адзінкам). Аблігаторнымі прыметамі афарыстычных адзінак з'яўляюцца аднафразавасць, абагульненасць, намінацыйнасць, дыскурсіўная самастойнасць. Факультатыўнымі прыметамі афарыстычных адзінак з'яўляюцца звышслоўнасць, ідыяматычнасць, ужывальнасць як асобнага тэксту. Узнаўляльнасць у адносінах да афарыстычных адзінак мэтазгодна разглядаць дваяка – як іх рэальную і як патэнцыяльную ўласцівасць, паколькі рэальна ўзнаўляюцца ў маўленні (як масава, так і разова) не ўсе афарызмы, што спараджаюцца ў маўленні. Большасць аказіянальных афарыстычных адзінак не паўтараецца ў маўленні, аднак кожная з іх можа быць у любы момант паўторана і пачаць узнаўляцца дзякуючы актуалізацыі іх зместу ў індывідуальнай або ў масавай свядомасці носьбітаў мовы. Устойлівасць таксама трэба разглядаць адначасова як рэальную і як патэнцыяльную прымету афарызмаў, паколькі, з аднаго боку, для яе рэалізацыі яны павінны рэгулярна ўзнаўляцца ў маўленні ўжо ў гатовым выглядзе, а з другога боку, кожны афарызм ствараецца ва ўжо гатовай для ўзнаўлення форме. Рэальныя ўзнаўляльнасць і ўстойлівасць – гэта прыметы ўзуальных афарыстычных адзінак (прыказкавых, крылатых і інш.). У функцыянальнай якасці

(як рэальныя ўласцівасці) ўзнаўляльнасць і ўстойлівасць з'яўляюцца факультатыўнымі прыметамі, а ў сваёй субстанцыянальнай якасці (як патэнцыяльныя ўласцівасці) яны з'яўляюцца аблігаторнымі прыметамі, што сведчыць на карысць уласна моўнай прыроды афарызма.

Толькі адна аблігаторная прымета характарызуе афарыстычныя адзінкі як асобную лінгвістычную катэгорыю (процінастаўляе афарызмы іншым звышслоўным адзінкам). Гэтай прыметай з'яўляецца адметная (універсальная) абагульненасць зместу. Яе мэтазгодна кваліфікаваць як катэгарыяльную для афарыстычных адзінак, паколькі яна з'яўляецца для іх адметнай і прызначана маніфеставаць тую спецыфічную якасць плану зместу, што адрознівае афарызмы ад іншых моўных і маўленчых звышслоўных адзінак. Такую якасць можна кваліфікаваць як “афарыстычнасць”. Толькі тыя адзінкі, якім уласціва якасць афарыстычнасці, могуць тэрміналагічна кваліфікавацца з дапамогай атрыбута афарыстычны (паняцце і тэрмін *афарыстычны*, у сваю чаргу, мэтазгодна выкарыстоўваць у адносінах да плану зместу афарызмаў або тэкстаў, дзе ўжываюцца афарызмы). Афарыстычным з лінгвістычнага пункту погляду можа быць толькі адметны (універсальны) абагульнены змест. Усе іншыя трактоўкі паняцця “афарыстычны” (накшталт “лаканічны”, “сціслы”, “выразны” і да т. п.) не з'яўляюцца лінгвістычнымі, іх немагчыма несупярэчліва абгрунтаваць у тэрмінах лінгвістыкі. Астатнія аблігаторныя прыметы афарызмаў не з'яўляюцца катэгарыяльнымі, паколькі характэрны таксама для шырокага кола адзінак, якія не кваліфікуюцца як афарыстычныя з прычыны адсутнасці ў іх вызначанай якасці – адметнай (універсальнай) абагульненасці зместу.

Заклучэнне. У выніку даследавання ўстаноўлена, што фарміраванне ўласна лінгвістычнага паняцця афарызма павінна грунтавацца толькі на тых прыметах, якія характарызуюць яго моўныя ўласцівасці як прадукту маўленча-мысленчай дзейнасці. Лінгвістычна рэлевантнымі прыметамі афарызма з'яўляюцца звышслоўнасць, аднафразавасць, абагульненасць зместу, намінацыйнасць значэння, дыскурсіўная самастойнасць, ужывальнасць як асобнага тэксту, узнаўляльнасць, устойлівасць і ідыяматычнасць. Усе гэтыя прыметы адметныя ў дачыненні да афарыстычных адзінак, праяўляюць у іх свае спецыфічныя якасці.

Лінгвістычныя прыметы афарызма размяжоўваюцца на аблігаторныя (аднафразавасць, абагульненасць, намінацыйнасць, дыскурсіўная самастойнасць) і факультатыўныя (звышслоўнасць,

ідыяматычнасць, ужывальнасць як асобнага тэксту). Прыметы ўзнаўляльнасці і ўстойлівасці маюць амбівалентны характар. У функцыянальнай якасці (як рэальныя ўласцівасці) узнаўляльнасць і ўстойлівасць з'яўляюцца факультатыўнымі прыметамі, а ў сваёй субстанцыянальнай якасці (як патэнцыяльныя ўласцівасці) яны з'яўляюцца аблігаторнымі, што сведчыць на карысць уласна моўнай прыроды афарызма.

Усе прыметы афарыстычных адзінак дыферэнцыююцца на катэгарыяльныя (што ўласцівы толькі афарызмам як катэгорыі лінгвістычных адзінак) і некатэгарыяльныя (што ўласцівы не толькі афарыстычным, але і іншым звышслоўным адзінкам). Катэгарыяльнай прыметай афарыстычных адзінак з'яўляецца толькі адна – абагульненасць зместу, якая ў дачыненні да афарызма мае адметны (універсальны) характар.

На падставе акрэсленых прымет афарызма можна вызначыць паняцце афарыстычных адзінак як лінгвістычнай катэгорыі. Афарыстычныя адзінкі (афарызмы) ва ўласна лінгвістычным разуменні – гэта аднафразавыя, намінацыйныя, самастойныя, пераважна звышслоўныя, узнаўляльныя, устойлівыя адзінкі, якім могуць быць уласцівы ідыяматычнасць і ўжыванне як асобнага тэксту, і якія адрозніваюцца ад усіх іншых звышслоўных адзінак адной катэгарыяльнай прыметай – адметнай абагульненасцю зместу (універсальнай абагульненасцю пазамоўнай рэчаіснасці), што з'яўляецца спецыфічнай уласцівасцю афарызмаў, дэтэрмінуе іх дыскурсіўную самастойнасць і намінацыйнасць, маніфестуе іх асобную катэгарыяльную якасць плану зместу – афарыстычнасць.

Літаратура

1. Королькова, А. В. Русская афористика : монография / А. В. Королькова. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 344 с.
2. Шарманова, Н. М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. М. Шарманова. – Кривий Ріг, 2005. – 217 с.
3. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.
4. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
5. Иванов, Е. Е. Лингвистика афоризма : учеб.-метод. пособие / Е. Е. Иванов. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2016. – 156 с.
6. Словарь афоризмов и цитат из польской литературы XVI–XX веков = Słownik aforyzmów a cytatów z literatury polskiej od XVI do XX wieku : для изучающих польский язык как иностранный / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2005. – 104 с.
7. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2007. – 242 с.
8. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н.э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
9. Іваноў, Я. Я. Афарыстыка мовы мастацкага твора: паэма Якуба Коласа “Новая зямля”: лексікаграфічны аспект : дапаможнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 84 с.
10. Иванов, Е. Е. Английские пословицы: из литературы и в литературе: этимология, функционирование, варианты = English Proverbs: from Literary Texts, in Literary Texts: Etymology, Usage, Variability : учеб.-метод. материалы / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2016. – 76 с.
11. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966.

Паступіў у рэдакцыю 17.12.2018 г.